

Wetenschapsfilosofisch gezien geldt 'objectiviteit' allang als een onhoudbaar criterium, schrijft Frits Simon. Toch houden experts die zich bezighouden met praktijkgericht onderzoek er krampachtig aan vast. Volgens hem zijn er criteria die dit onderzoeksveld wél vooruithelpen.

Zicht op een eigen positionering

Pleidooi voor praktijkgericht onderzoek dat ertoe doet

Frits Simon

Zuyd Hogeschool, Heerlen

'De onderzoeksopzet is zodanig dat de zorgpraktijk niet te veel geweld wordt aangedaan.' Deze opzienbarende zinsnede is te lezen in het document *Kenmerken, randvoorwaarden en criteria van praktijkgericht onderzoek* (ZonMW & HBO-raad, 2011: 14). Een dergelijke geweldsinstructie verwacht je voor militairen op vredesmissie, niet voor onderzoekers. De plaatsbepaling van praktijkgericht onderzoek, recentelijk onder meer in dit tijdschrift (*Thema* 1, 2016), maakt nieuwsgierig naar de aard van dit geweld. Het begrip 'symbolisch geweld' van de Franse socioloog Pierre Bourdieu helpt daarbij. Het reduceren van symbolisch geweld biedt praktijkgericht onderzoek zicht op een eigen, sterke positionering.

De samenstellers van het document onderkennen blijkbaar dat onderzoek iets van geweld met zich meebrengt. Welk

geweld lichten ze niet toe. Wat ze hierbij voor ogen hebben, moet je daarom uit het document afleiden. Het maakt het overigens niet minder opmerkelijk dat het toegestane geweld blijkbaar moet worden begrensd.

Tot teleurstelling van de samenstellers verloopt een onderzoek nooit ongestoord. De weerbarstige praktijk is niet 'stil te zetten', respondenten overlijden of veranderen van baan. Hun teleurstelling maakt wel iets duidelijk over de gewenste rangorde der dingen. Goed onderzoek zoekt inzicht in constanten, de dynamiek van de praktijk is daarbij hinderlijk. De onderzoeker veronderstelt 'onder' de dynamiek een regelmaat aan te treffen – factoren of mechanismen – die je in een model of procedure kunt vatten. Regelmaat die zich bij herhaling voordoet, en die zo nodig kan worden veranderd door nieuwe regels te introduceren. Het met onderzoek afleiden van regelmaat uit de praktijk moet aan experts worden overgelaten. De nadruk op regelmaat maakt ook dat de samenstellers aannemen dat de resultaten van het onderzoek toepasbaar zijn in andere situaties.

Ze hanteren de in de wetenschappen gebruikelijke cirkelredenering: omdat regelmaat wordt verondersteld, zal onderzoek op een valide en betrouwbare wijze moeten gebeuren, zijn de onderzoeksresultaten los van plaats en tijd geldig, en levert het onderzoek generaliseerbare, objectieve kennis op, wat weer een bewijs vormt voor de veronderstelde regelmaat. Verminderde objectiviteit wordt in het document letterlijk als een risico voor het onderzoek neergezet (ZonMW & HBO-raad, 2011: 15).

Uit het document blijkt dat een relatief kleine groep beleidsmakers, managers en onderzoekers het onderzoek aan-

**Tot teleurstelling
van de samenstellers
verloopt een onderzoek
nooit ongestoord**

stuurt. Het vaststellen van de probleemstelling, de bepaling van de kennishiaten en de onderzoeksopzet gebeurt daar. Het is een groep die zich boven de alledaagse praktijk opstelt, die bepaalt wat er moet gebeuren, en daarvoor onderzoek inzet. De gewenste objectiviteit krijgt nog meer nadruk in de verdere randvoorwaarden voor onderzoek: onderzoek zou moeten gebeuren door externe senior onderzoeksexperts, het management moet zich formeel committeren aan het onderzoek, en er moet de garantie zijn dat de werkvloer meedoet met het onderzoek.

Objectiviteit blijft het sleutelwoord voor praktijkgericht onderzoek. Het maakt dat de verantwoordelijkheid voor het onderzoek bij een kleine groep is neergelegd. Objectiviteit rechtvaardigt bovendien bij voorbaat dat bestaande denkkaders door het onderzoek mogen worden doorbroken. Of er zoiets als objectiviteit bestaat, stond voor de samenstellers van het document blijkbaar niet ter discussie.

Handsfree onderzoek

Wetenschapsfilosofisch gezien is objectiviteit een onhoudbare rechtvaardiging voor onderzoek. Johnson en Onwuegbuzie (2004: 16) vatten dat kernachtig samen. Wie zich beroept op objectiviteit negeert:

- het verschil tussen wat door mensen als redelijk wordt ervaren; er is geen maatstaf voor wat iedereen acceptabel vindt;
- de onmiskenbare aanwezigheid van allerlei theoretische noties bij een waarneming; eerdere kennis en ervaring spelen een rol; zonder 'vooringenomenheid' valt er zelfs niets waar te nemen;
- de altijd aanwezige mogelijkheid dat iets op meerdere manieren verklaard kan worden; de diversiteit aan perspectieven sluit alleenzaligmakende verklaringen uit;
- de onmogelijkheid om iets te bewijzen; elk bewijs berust op een vooronderstelling die niet binnen dezelfde bewijsvoering bewezen kan worden;
- het waarschijnlijke en tijdgebonden karakter van waarnemingen; elke waarneming is altijd een momentopname die geen zekere voorspelling oplevert;
- de sociale gebondenheid van een onderzoeker in een onderzoeksgemeenschap; binnen een onderzoeksgemeenschap beïnvloeden – net als overall – overtuigingen en routines wat adequaat onderzoek is;
- de onontkoombare waardengebondenheid van onderzoek; er is geen neutraal standpunt mogelijk in de sociale werkelijkheid.

Ideeënhistorisch onderzoek onderstreept dat ook het begrip objectiviteit een tijd- en plaatsgebonden constructie is. 'Objectiviteit' is een ideaal dat in de huidige betekenis maatgevend werd vanaf het midden van de 19^e eeuw. Het ideaaltipe

Wetenschappers trachten met religieuze ijver en ijzeren zelfdiscipline bias uit te schakelen

van de onpartijdige wetenschapper (later: expert) vindt zijn oorsprong in deze periode. Het begrip objectiviteit kwam op omdat subjectiviteit de observatie zou vertekenen. Vanaf het midden van de negentiende eeuw trachten wetenschappers met religieuze ijver en ijzeren zelfdiscipline persoonlijke willekeur (tegenwoordig: *bias*) uit te sluiten (Daston & Galison, 2007). De beoogde nieuwe 'objectieve' taal van de wetenschap moest kennis opleveren die voor iedere wereldburger zou gelden. In werkelijkheid is deze taal met handen en voeten gebonden aan een bijkans ascetische, rationele attitude.

De betrekkelijkheid van 'objectiviteit' verduidelijkt dat onderzoek gewoon mensenwerk is, en daarmee even willekeurig en onvoorspelbaar. *Handsfree* onderzoek bestaat niet. Onderzoek is een praktijk te midden van andere praktijken. Telkens als onderzoek zich daarboven verheft, groeit de kloof tussen wetenschap en andere praktijken (Sandberg & Tsoukas, 2011). Terwijl die kloof juist in praktijkgericht onderzoek niet zou mogen ontstaan. Daarvoor is dan wel iets anders nodig dan ervoor zorgen dat de onderzoeker de vraag van de praktijk echt begrijpt (Andriessen & Franken, 2016). Ook het versterken van de samenwerking met bedrijven (zie bijvoorbeeld Koeckhoven & Gennip, 2016) is onvoldoende.

De eis van objectiviteit wettigt dat betrouwbaar onderzoek buiten de alledaagse praktijk tot stand komt. En niet samen met of door de professional. Voor hem is de rol van data-leverancier en object van verandering weggelegd. Immers, alleen een "blik van de buitenstaander [kan] helpen de grenzen van de denkkaders in de praktijk te overschrijden." (ZonMW & HBO-raad, 2011: 10). Denkkaders mogen worden overschreden omdat een term als 'objectiviteit' suggereert dat de onderzoeksresultaten waar zullen zijn en de daarop gebaseerde adviezen dus juist en goed. Ze opvolgen wordt dan vrijwel onvermijdelijk.

De claim van 'objectiviteit' verhult de dominantie over de praktijk door beleidsmakers, managers en wetenschappelijke experts. In de literatuur over praktijkgericht onderzoek blijkt het perspectief van deze kleine groep veelal de norm te zijn. Vereisten van validiteit en betrouwbaarheid, de aanwe

zigheid van een professionele onderzoeker, het zorgen voor draagvlak of het overwinnen van weerstand, de sturing vanuit de opdrachtgever, en interventies op basis van onderzoek zijn vanzelfsprekend bij Andriessen (2014), Van der Donk en Van Laanen (2011), Mertens (2006), Mighelbrink (2013), Tavecchio en Gerrebrands (2012), en Verschuren (2009). Deze vereisten onderstrepen de vanzelfsprekendheid dat een groep beleidsmakers, managers en onderzoekers het onderzoek stuurt. Precies deze vanzelfsprekendheid wijst op de werking van symbolisch geweld zoals verwoord door Bourdieu (1991, 1999).

Symbolisch geweld wijst op een proces waarin een elite haar definities van de werkelijkheid opdringt aan anderen. Het insluiten van anderen in een specifiek, veelal fijnmazig taalgebruik is de belangrijkste manier om specifieke betekenissen voor algemeen te laten doorgaan. Maar woorden zijn niet vrijblijvend.

Een begrip als ‘zuiver wetenschappelijk’ duwt bijvoorbeeld een interpretatie een bepaalde kant op, net zoals de keuze tussen ‘rebel’ of ‘oproerling’ een wereld van verschil maakt. Symbolisch geweld is een vorm van geweld waardoor ondergeschikten de belangen van de dominanten internaliseren en er zich ongewild mee vereenzelvigen (Homan, 2013). Dat symbolisch geweld aan de orde is en verzet oproept, werd duidelijk toen bij een onderzoek bleek dat de respondenten de vragen ervoeren als stigmatisering. Het leidde tot wantrouwen en gevoelens van onmacht (Boehm, Bowman, & Zinn, 2012). Of, zoals in de gezondheidszorg, tot het betwisten van gezondheidsadviezen (Horstman, 2010). Of tot de weigering van verslaafden om mee te doen aan onderzoek, ondanks het feit dat ze gratis heroïne kregen (Dehue, 2002).

Dubbele uitwerking

Het woord ‘objectiviteit’ verbloemt een dubbele uitwerking van symbolisch geweld: zowel de manier waarop kennis zich ontwikkelt als de ontwikkelde kennis zouden algemeen geldig zijn. Dat deze kennis in werkelijkheid is gebaseerd

**In publicaties wordt dit
veelal benadrukt
door een onpersoonlijke
vorm van presenteren**

Symbolisch geweld wijst op een proces waarin een elite haar definities opdringt aan anderen

op de visie van een kleine groep blijft onzichtbaar – voor de onderzochten en de kleine groep zelf. Volgens Bourdieu is dat laatste niet verrassend. Symbolisch geweld is nu eenmaal “die onzichtbare macht die alleen kan worden uitgeoefend met de medeplichtigheid van degenen die niet willen weten dat ze eraan zijn onderworpen of zelfs dat zij het zelf zijn die ze uitoefenen” (Bourdieu, 1991).

De onzichtbare macht van symbolisch geweld komt aan de oppervlakte als Andriessen en Butter (2016) diversiteit in opvattingen over praktijkgericht onderzoek toch weer koppelen aan algemene kwaliteitscriteria. Ze eisen bijvoorbeeld dat vóór de uitvoering van het onderzoek precies moet worden afgebakend wat er wordt onderzocht. Daarmee sluiten ze iets als actieonderzoek uit (waar de onderzoeksvraag kan veranderen als gevolg van het onderzoek). Ze blijven – voor henzelf onzichtbaar? – bij een eerder ingenomen objectivistisch standpunt (Andriessen, 2014).

De werking van symbolisch geweld, kortom, betekent dat onderzoek met het kenmerk ‘objectiviteit’ suggereert dat iedereen de kennis die het onderzoek oplevert als geldig moet zien. In publicaties wordt dit veelal benadrukt door een onpersoonlijke vorm van presenteren. De onderzoeker blijft onzichtbaar, data zullen immers voor zichzelf spreken.

De zinsnede in genoemd document dat de praktijk niet te veel geweld mag worden aangedaan, doet vermoeden dat de samenstellers een zeker onbehagen moeten hebben gevoeld. Anders was er geen aandacht geweest voor de betrokkenheid van de professionals bij het onderzoek, voor de facilitering van deelnemers en voor de inbreng van de werkvloer. De samenstellers beseften dat onderzoek veranderingen voor de professionals met zich mee zal brengen. Vermoedelijk om de pijn van de ingrepen te verzachten hebben ze de clausule over geweld ingevoerd.

Intussen bevestigt hun oog voor pijnpreventie op paradoxale wijze de bestaande machtsverhoudingen bij praktijkgericht onderzoek. De pijn moet blijkbaar worden gereduceerd, terwijl de vraag zou moeten zijn of er onderzoek mogelijk is dat pijn (zoveel mogelijk) uitsluit. In de aangehaalde literatuur over praktijkgericht onderzoek zijn daarvoor wel aanzetten te vinden, maar die zijn niet uitgewerkt tot een

samenhangend standpunt. Voordat ik daartoe een poging onderneem, ligt het voor de hand te vragen waarom ander praktijkgericht onderzoek nodig zou zijn.

Waarom anders onderzoeken?

Het vermijden of verminderen van symbolisch geweld is genoeg reden om naar een andere opzet van onderzoek te kijken, maar er zijn meer argumenten. Martens (2010) wijst erop dat een willekeurige Googlesearch twee miljoen trefers oplevert over de kloof tussen wetenschap en praktijk. Tavecchio en Gerrebrands (2012) concretiseren dit door te melden dat 14 procent van het medisch onderzoek er zeventien jaar over doet om de praktijk te bereiken. Blijkbaar wordt er veel onderzocht, maar gebeurt er weinig mee.

Daarnaast lijkt er bij het bestaande praktijkgericht onderzoek sprake van iets onhaalbaars. Het onderzoek betreft veelal een professionele praktijk, terwijl professionals bekendstaan als een weinig gemakkelijk te managen groep (Weggeman, 2007; Wanrooy, 2007). Professionals (mede) verantwoordelijk maken voor onderzoek dat hen betreft zou de impact ervan behoorlijk verhoogen.

‘Anders onderzoeken’ biedt ook mogelijkheden om het eigenaarschap van de professional over zijn vak te bevorderen. Efficiency als de dominant sturende norm zou hebben geleid tot vormen van intensieve menshouderij (Peters, 2009) en de bedoeling van het vak uit zicht hebben laten verdwijnen (Hart, 2012). Binnen de professionele praktijk heeft bedrijfsmatig denken de overhand gekregen (Ankersmit & Klinkers, 2008), terwijl volstrekt onduidelijk is of dit tot de gewenste resultaten leidt (Bezès et al., 2012; Enders & Westerheijden, 2014). Onderzoek door en met professionals zal helpen eigenaarschap over de eigen professie terug te krijgen.

Bedrijven en overheid begrijpen dat de betrokkenheid van consument of burger met een product of dienst groeit als hij invloed heeft. Dat heet ‘wikinomie’ (Tapscott & Williams,

2006) of ‘overheid 2.0’ (Berlo, 2012), gevoed door de *wisdom of the crowds* (Surowiecki, 2004). Iets soortgelijks weer spiegelt zich in de opkomst van burgerwetenschap (Visser, 2016; Wiggins & Crowston, 2011) en de wijze waarop de Nationale Wetenschapsagenda (Knols, 2016) is opgesteld. Het uitgangspunt is om de consument en burger mee te laten beslissen over tal van zaken.

‘Anders onderzoeken’, kortom, heeft van doen met de gewenste grotere impact van onderzoek, met meer professionele autonomie en met de *wisdom of the crowds*. Het Ikea-effect gaat aan niemand voorbij: mensen houden van dingen die ze zelf maken en in elkaar zetten (Hattie, Yates, Dogger-Stigter, & Collignon, 2015). Onderzoek, gedaan door wie het aangaat, zal naar verwachting wél impact hebben.

Nieuwe criteria

Uit de literatuur blijkt een besef dat de belangen van de diverse betrokkenen bij praktijkgericht onderzoek niet gelijk oplopen. Objectiviteit is geen uitgemaakte zaak. Dit besef komt bijvoorbeeld naar voren in het werk van Van der Donk en Van Lanen (2009, 2011). Zij noemen valideringscriteria die objectiviteit niet eens meer veronderstellen. Maar ze trekken daaruit – net zomin als andere auteurs – geen consequenties voor de opzet en uitvoering van onderzoek (Simon, 2016).

Van der Donk en Van Lanen ontleen hun vijf valideringscriteria aan de inmiddels klassieke tekst van Anderson en Herr uit 1999 (Heikkinen, Jong, & Vanderlinde, 2016).

- *Democratische validering* heeft sociaal-ethische dimensies: rechtvaardigheid vereist dat alle belanghebbenden hun inbreng moeten hebben in hoe onderwerpen worden geproblematiseerd en onderzocht.
- *Dialogische validering* vraagt om de aanwezigheid van *critical friends*, die op afstand het onderzoek volgen en de mogelijkheid hebben om kritisch te evalueren. Democratische en dialogische validering hebben een sterk dialectisch karakter (Heikkinen et al., 2016).
- *Procesvalidering* wijst op de wenselijkheid om de problematisering van onderwerpen een reflectief, meerstemmig en iteratief proces te laten zijn, waarin bijstellen en leren aan de orde blijven gedurende het onderzoek.
- *Resultaatvalidering* wijst op de wenselijkheid dat de belanghebbenden de resultaten van het onderzoek daadwerkelijk als een oplossing voor hun probleem ervaren. Her- en erkenning spelen hierin een rol.
- *Katalyserende validering* heeft te maken met een inspirerende *impact* van het onderzoek om problemen aan te pakken. Het onderzoek moet energie voor veranderingen opleveren.

Onderzoek doen vanuit deze criteria verwacht het nodige van de deelnemers. De rol van de onderzoeker wordt niet

**Bedrijven en overheid
begrijpen dat de betrokkenheid
van de burger groeit
als hij invloed heeft**

Dit zijn vooralsnog genoeg vragen om praktijkgericht onderzoek verder te ontwikkelen

die van een expert-buitenstaander, maar van bijvoorbeeld de meedenkende facilitator. Onderzoek langs deze weg levert geen objectief inzicht in een situatie, maar biedt een uitweg uit een situatie die gezamenlijk en op verantwoorde wijze tot stand is gebracht.

In de eerder aangehaalde literatuur over praktijkgericht onderzoek zijn aanzetten aanwezig die erop wijzen dat wat het onderzoek als 'objectiviteit' oplevert, in een proces van vele betrokkenen tot stand zou moeten komen. Dan gaat het bijvoorbeeld over participatief en responsief onderzoek, over emancipatie, over geloofwaardigheid, circulaire interactie, onderzoek als leerproces en acceptatie. Probleem is dat de auteurs deze aspecten weer koppelen aan interne en externe validiteit – criteria die niet aan elkaar te koppelen zijn. Blijkbaar moet de lokale praktijk toch worden onderzocht alsof die staat voor iets algemeen (Simon, 2016). Radicaal kiezen voor de valideringscriteria van Anderson en Herr zou praktijkgericht onderzoek mogelijk maken dat er toe doet. Problematisering, interpretatie en verwerking binnen onderzoek zouden daarmee een gelaagd en meerstemmig proces worden. Belanghebbenden – niet alleen de professionals maar ook hun klanten – blijven onderhandelen over wat voor waar zal doorgaan, waarmee wordt voorkomen dat één partij de situatie naar zijn hand kan zetten. Tegelijkertijd zou een redelijke kans ontstaan dat een resultaat wordt geboekt dat instemming heeft van de betrokkenen, en dus impact zal krijgen.

Nog vele vragen

Met ander onderzoek hoeft niet vanuit het niets te worden begonnen. Aanzetten tot gewelddoos praktijkgericht onderzoek zijn te vinden in bijvoorbeeld actieonderzoek (Ponte, 2012) en de Datateam@-methode (Schildkamp et al., 2014). Belangwekkende aanzetten zijn tevens te vinden in onderzoek voor reflectieve professionals (Lange, Schuman, & Montesano Montessori, 2010). Deze auteurs laten zien dat problematisering van onderwerpen met meerdere belanghebbenden, de aanwezigheid van critical friends en

onderzoek benaderen als een leerproces mogelijk zijn. Wat voornamelijk ontbreekt, is een kritisch-reflectieve benadering van het te onderzoeken probleem, van de bestaande organisatorische-maatschappelijke inbedding en van de vanzelfsprekendheid van de sturende rol van de onderzoeker, de gebruikte onderzoeksmethodologie en meetinstrumenten.

Met de introductie van andere criteria en het afwijzen van objectiviteit als criterium voor praktijkgericht onderzoek staan nog vele vragen open. Belangrijkste, paradoxale vraag is hoe reflectief onderzoekers kunnen blijven om te voorkomen dat deze criteria als de nieuwe universele set gaan fungeren. Is het – mede daarom – wel mogelijk om onderzoek te organiseren dat voldoet aan de vijf criteria van Anderson en Herr? Wat zou dan de bijdrage van een getrainde professionele onderzoeker zijn? Welke gangbare methodes van verzameling en verwerking van 'data' zijn nog bruikbaar? Dit zijn vooralsnog genoeg vragen om praktijkgericht onderzoek verder te ontwikkelen. Zal dit succesvol zijn als de subsidiestroom van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek zich in de richting van dit soort onderzoek beweegt?

Frits Simon

is senior onderzoeker bij het lectoraat professionalisering van het onderwijs aan Zuyd Hogeschool

frits.simon@zuyd.nl

De auteur dankt Marcel van der Klink en Erica Baarends voor hun kritische reflecties en suggesties bij eerdere versies van dit artikel.

Literatuur

- Anderson, G. L., & Herr, K. (1999). The new paradigm wars: is there room for rigorous practitioner knowledge in schools and universities? *Educational Researcher*, 28(5), 12-21.
- Andriessen, D. (2014). *Praktisch relevant én methodisch grondig? Dimensies van onderzoek in het hbo*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Andriessen, D., & Butter, R. (2016). Doe recht aan de diversiteit. Kwaliteitscriteria voor onderzoek in het HBO. *Th@ma* (1), 2016, 20-25.
- Andriessen, D., & Franken, A. (2016). Zie kennis als een proces. *Th@ma* (1), 2016, 42-47.
- Ankersmit, F., & Klinkers, L. (Eds.). (2008). *De tien plagen van de staat*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Berlo, D. v. (2012). *Wij, de overheid. Cocreatie in de netwerksamenleving*. Programma ambitiejaar 2.0.
- Bezes, P., Demazière, D., Le, B. T., Paradeise, C., Normand, R., Benamouzig, D., Evetts, J. (2012). New public management and professionals in the public sector. What new patterns beyond opposition? *Sociologie du travail*, 54, 1-52.
- Boehm, M., Bowman, D., & Zinn, J. O. (2012). Survey research and the production of evidence for social policy and the disempowerment of respondents-a case study. *Social Policy and Society*, 12(2), 309-318.
- Bourdieu, P. (1991). *Language & symbolic power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1999). Scattered remarks. *European Journal of Social Theory*, 2(3), 334-340.
- Daston, L., & Galison, P. (2007). *Objectivity* (2010 ed.). New York: Zone Books.
- Dehue, T. (2002). A Dutch treat: randomized controlled experimentation and the case of heroin-maintenance in the Netherlands. *History of the Human Sciences*, 15(2), 75-98.

- Donk, C. v. d., & Lanen, B. v. (2011). *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn* (2015 ed.). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Enders, J., & Westerheijden, D. F. (2014). The Dutch way of New Public Management. A critical perspective on quality assurance in higher education. *Policy and Society*, 33, 189-198.
- Hart, W. (2012). *Verdraaide organisaties. Terug naar de bedoeling*. (2015 ed.). Deventer: Vakmedianet.
- Hattie, J. A., Yates, G. C., Dogger-Stigter, A.-M., & Collignon, F. (2015). *Leren zichtbaar maken met de kennis over hoe wij leren: Nederlandse vertaling van Visible learning and the science of how we learn*. Rotterdam: bazalt.
- Heikkinen, H. L. T., Jong, F. P. C. M., & Vanderlinde, R. (2016). What is (good) practioner research? *Vocations and Learning*, 9, 1-19.
- Homan, T. (2013). *Het et-cetera principe. Een nieuw perspectief op organisatieontwikkeling*. Den Haag: Academic Service.
- Horstman, K. (2010, 10-07-2010). Mobiliseer de dikkerds, de rokers en de drinkers. De publieke gezondheidszorg staat met de rug naar de maatschappij. *De Volkskrant*, pp. 8-12.
- Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*, 33(7), 14-26.
- Knols, S. (Ed.) (2016). *Nationale wetenschapsagenda*. Den Haag: NWO.
- Koeckhoven, B. v., & Gennip, K. v. (2016). Investeer nu eens echt. *Th@ma* (1), 2016, 6-15.
- Lange, R. d., Schuman, H., & Montesano Montessori, N. (2010). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals* (2014 ed.). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Martens, R. L. (2010). *Zin in onderzoek. Docentprofessionalisering*. Heerlen: Open Universiteit.
- Mertens, J. (2006). *Praktijkonderzoek voor bachelors. Leidraad voor studenten bij het (af)studeren in het competentiegericht hbo* (2010 ed.). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Mighebrink, F. (2013). *Handboek praktijkgericht onderzoek. Zorg, welzijn, wonen en werken*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Peters, J. (2009). *Intensieve menshouderij. Hoe kwaliteit oplost in rationaliteit*. Schiedam: Scriptum.
- Ponte, P. (2012). *Onderwijs en onderzoek van eigen makelij. Onderzoek met en door leraren*. Den Haag: Boom Lemma.
- Sandberg, J., & Tsoukas, H. (2011). Grasping the logic of practice: theorizing through practical rationality. *The Academy of Management Review*, 36(2), 338-360.
- Schildkamp, K., Handelzalts, A., Poortman, C., Leusink, H., Meerdink, M., Smit, M., Hubbers, M. (2014). *De datateam@ methode. Een concrete aanpak voor onderwijsverbetering*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant Uitgevers nv.
- Simon, F. (2016). Het duivelse dilemma van praktijkgericht onderzoek. *Onderwijsinnovatie*, 2, 26-29.
- Surowiecki, J. (2004). *The wisdom of the crowds. Why the many are smarter than the few* (2011 ed.). London: Abacus.
- Tapscott, D., & Williams, A. D. (2006). *Wikinomics. How mass collaboration changes everything* (2008 ed.). New York.
- Tavecchio, L., & Gerrebrands, M. (2012). *Bewijsvoering binnen praktijkgericht onderzoek. Methodologische en wetenschapstheoretische reflecties op de onderbouwing van professionele interventies*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Verschuren, P. (2009). *Praktijkgericht onderzoek. Ontwerp van organisatie- en beleidsonderzoek* (2011 ed.). Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Visser, E. d. (2016, 19-3-2016). Meet wat je eet. *De Volkskrant*, pp. 48-49.
- Wanrooy, M. J. (2007). *Leidinggeven tussen professionals*. Schiedam: Scriptum.
- Weggeman, M. (2007). *Leidinggeven aan professionals? Niet doen! Over kenniswerkers, vakmanschap en innovatie*. Schiedam: Scriptum.
- Wiggins, A., & Crowston, K. (2011). *From conservation to crowdsourcing: A typology of citizen science*. Paper presented at the System Sciences (HICSS), 2011 44th Hawaii international conference.
- ZonMW, & HBO-raad. (2011). *Kenmerken, randvoorwaarden en criteria van praktijkgericht onderzoek*. Den Haag: HBO-raad.